

**МАЪЛУМОТИ ТАЗКИРАҲОИ
ЗАНОН ДАР БОРАИ
РОБИАИ БАЛХӢ**

**СВЕДЕНИЯ ИЗ ЖЕНСКИХ
ТЕЗКИРЕ О РАБИИ БАЛХИ**

**INFORMATION FROM
WOMEN'S TAZKIRAS ABOUT
RABIA BALKHI**

Матлубаи Мирзоюнус, д.и.ф., профессори
МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров”
(Хучанд, Тоҷикистон)

Матлуба Мирзоюнус, д-р филол. наук,
профессор ГОУ “ХГУ им. академика
Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Matluba Mirzoyunus, doctor in Philology,
professor of the SEI “KhSU named after
academician B. Gafurov”, (Khujand, Tajikistan)
e-mail: matluba.khojaeva@gmail.com

Маълумоти тазкираву донишномаҳои бонувони суханвар дар бораи Робиаи Балхӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифтааст. Хулоса шудааст, ки бо вуҷуди такрор будани аксари матолиб, арзиши ин тазкираҳо дар фароҳам овардани маълумот перомунӣ шахсият, тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Робиа зоҳир мешавад. Гузашта аз ин, ишора ба мақолоти илмӣ дар бораи Робиа ва сарчашмаҳои баъзе ғазалҳо низ дар робиашиносӣ хеле муҳим аст. Аз миёни 15 тазкираи занон, ки дар мақола баррасӣ мешавад ҷаҳортои он (тазкираҳои Ато, Кишоварзи Садр, Салимӣ, Моғаи Раҳмонӣ) фарогири маълумоти беиштар буда, дар онҳо мубтакири санъати муламмаъ ва мухтареи як вазни нав дар арузи тоҷикӣ будани Робиа таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Робиаи Балхӣ; тазкираҳои занон; тарҷумаи ҳол; мероси адабӣ; тазкираҳои Ато ва Кишоварзи Садр

Осуществлён сопоставительный анализ сведений, содержащихся в женских тезкире и энциклопедиях, о Рабии Балхи. Сделан вывод, что, несмотря на повторяемость большинства сведений, ценность этих источников заключается в предоставлении информации о личности, биографии и литературном наследии Рабии. Кроме того, важное значение для робиаведения также имеют указания на научные статьи о Рабии и на источники, содержащие некоторые её газели. Отмечается, что из 15 женских антологий, рассмотренных в статье, четыре (антологии Ато, Кишоварзи Садра, Салими, Моғаи Раҳмони) содержат наиболее обширные сведения. В них подчёркивается, что Рабия была основоположницей искусства муламма и создательницей нового размера в таджикском арузе.

Ключевые слова: Рабия Балхи; женские тезкире; биография; литературное наследие; тезкире Ато; Кишоварз Садр

The article is devoted to clarifying the information contained in women's tazkiras about Rabia Balkhi and is written on the basis of research and study of materials from tazkiras and encyclopedic works about women poets. The author, through a comparative analysis of all the mentioned sources, concludes that despite the repetition of much of the information, the value of these tazkiras lies in the data they provide about Rabia's personality, biography, and literary heritage. In addition, references to scholarly articles about Rabia and to the sources of some of her ghazals are also very important for Rabia studies. In conclusion, it is noted that among the 15 women's tazkiras examined in the article four of them (tazkiras Ata, Kishavarzi Sadr, Salimi, Mogha

Rahmani) contain more extensive information. These works emphasize that Rabia was a pioneer of the art of mulamma and the creator of a new metrical pattern in Tajik prosody.

Key-words: Rabia Balkhi; women's tazkiras; biography; literary heritage; tazkiras Ato; Kishovarz Sadr

Мукаддима. Ағлаби муҳаққиқон ҳини таҳқиқи зиндагӣ ва эҷодиёти Робиа ба маълумоти тазкираҳои машҳури “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорой, [1] “Нафаҳот-ул-унс”-и Абдулраҳмони Ҷомӣ [21], “Мачмаъ-ул-фусаҳо”-и Ризоқулиҳони Ҳидоят [19], “Риёз-уш-шуаро”-и Алиқулиҳони Волаи Доғистонӣ [6], “Арафот-ул-ошиқин”-и Тақиуддин Муҳаммад Балёнии Исфаҳонӣ [3] тақя кардаанд.

Дар миёни тазкираҳои форсӣ, ки ба навъҳои гуногун ҷудо мешаванд, тазкираҳои таҳассусии занон низ дар ду садаи охир ҷойгоҳи шоиста пайдо кардаанд. Аҳмад Гулчини Маонӣ дар “Таърихи тазкираҳои форсӣ” дар бораи аксари онҳо ба тартиби хронологӣ маълумоти мухтасар додааст ва мо низ дар мақолаи худ ҳамин тартибро риоя мекунем [9]. Нахустин тазкираи занон “Ҷавоҳир-ул-аҷоиб” дар асри ХУI аз ҷониби Фаҳрии Ҳиравӣ таълиф шуда ва баъди он то асри XIX тазкираҳои хоси бонувони суҳанвар ба назар намерасанд. Аммо дар асрҳои XIX-XX пайи ҳам дар Эрон, Ҳиндустон, Афғонистон ва Тоҷикистон зиёда аз бист тазкираи занони суҳанвар навишта мешавад, ки “Ахтари тобон”-и Абулқосим Муҳташам Шарвонӣ Баҳуполӣ, “Оинаи ҳайрат”-и Аҳмад Ҳусайн Сеҳри Кокурвӣ, “Тазкират-ул-хавотин”-и Малиқулқуттоби Шерозӣ, “Парданишинони суҳангӯӣ”-и Могаи Раҳмонӣ, “Занони суҳанвар”-и Алиакбар Мушири Салимӣ, “Занони суҳансаро”-и Ато, “Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ”-и Муҳаммадҳасани Рачабӣ, “Ҳайроти ҳисон”-и Муҳаммад Ҳасанхони Ётимодуссалтана, “Бисту се адиба”-и Тоҷӣ Усмон, “Аз Робиа то Парвин”-и Кишоварзи Садр, “Ҳафт шаҳри ишқ”-и Меҳрии Шоҳхусайнӣ, “Донишномаи занони фарҳангсоии Эрон ва ҷаҳон”-и Пӯрони Фаррухзод, “Фарҳангномаи занони порсигӯӣ”-и Начафалии Муҳочир, “Шеърҳои занони Афғонистон”-и Масъуди Миршоҳӣ ва ғайра аз он ҷумлаанд.

Дар аксари ин сарчашмаҳо дар бораи нахустин бонуи суҳанвари форсу тоҷик Робиаи Балхӣ маълумот дода шудааст. Бинобар ин лозим аст, ки маълумоти ин сарчашмаҳо бо маълумоти дигар дар қиёс омӯхта шавад, то матлаби тақрорӣ ва ё нав будани он муайян карда шавад.

Ҳини таълифи рисола асосан ба методи таърихӣ-муқоисавӣ тақя шудааст ва аз рӯи зарурат шарҳу тавзеҳ ва усули эҳсоӣ низ ба кор рафтааст.

Қисми асосӣ:

Нахустин тазкираи занон “Ҷавоҳир-ул-аҷоиб”, ки дар асри ХУI аз ҷониби Фаҳрии Ҳиравӣ таълиф шуда буд, дар бораи Робиаи Балхӣ ягон маълумот надорад [20].

Дар “Ахтари тобон”-и Абулқосим Муҳташам Баҳуполӣ номи ўро “Робиаи Сафохонӣ” гуфтаанд. Муаллиф навишта, ки ў “зане буд дар давлати Оли Сомония, булбули ҷаҳ-ҷаҳа, қабки қаж-қажа, товуси зеб, тўтии фиреб” [4, с.14]. Бо ҳамин маълумот ў иқтифо карда, қитъаи зеринро намуна меорад:

Даъватам он аст бар ту, к-Эзадат ошиқ кунод,

Бар яке сангиндилу номехрубон чун хештан.

То бидонӣ дарди ишқу доғи меҳру ғам хурӣ,

Чун ба ҳаҷр андар бипечӣ, пас бидонӣ қадри ман” [4, с.14].

Дар “Оинаи ҳайрат”-и Сеҳри Кокурвӣ маълумоти бештаре дар бораи ў сабт шуда: “Робиа бинти Қабӣ Куздорӣ фозилаву обида буд. Ба зўри бозуи суҳан дасти мардонро бар пушт баста, соҳиби мазок будаву дар луғати тозӣ ва дарӣ ашъори обдор бисёр гуфта. Дар

“Нафахот-ул-унс” аз Шайх Абӯсаиди Абулхайр манқул аст, ки ӯ ошики ғуломи худ буд. Рузе он ғулом сари остини вай бигрифт. Робиа бонг бароварда ва гуфт, ки зиёда тамаъ аз ман мадор, ман соҳиби туам” [15, с. 14]. Дар ин тазкира 4 байт аз Робиа мунтақил шуда, ки ҷаҳор мисраи он баргирифта аз ғазали “Ишқи ӯ боз андаровардам ба банд...” ва ҷаҳор мисраи дигар китъаест, ки болотар низ бо мисраи “Даъвати ман бар ту он шуд...” овардаем.

Маликулкутуби Шерозӣ низ дар «Тазкират-ул-хавотин» нисбаи ин бонуи суҳанварро «Исфаконӣ» гуфта меафзояд, ки ӯ «аз занони салотини Сомонӣ буда ва табъе мавзун дошта» ва боз ҳам ҳамин ду байти болоро бо каме таҳрир («Даъватам ин аст бар ту, к- Эзадат ошиқ кунод») меорад [8, с. 154].

Яке аз тазкираҳои, ки маълумоти нисбатан муфасссал овардааст,

«Аз Робиа то Парвин» (қарни III- қарни IV)-и Кишоварзи Садр аст, ки он унвони дигаре низ дорад: «Заноне, ки ба форсӣ шеър гуфтаанд» [7, с. 122-129]. Муаллиф номи шоираро «Робиаи Қуздорӣ Балхӣ» гуфта ва навишта, ки «Ин зан, ки қудрати табъаш дар шеър ва шоирӣ қобили инкор нест ва дар миёни занони порсигӯй дар радифи аввал қарор дорад, дар сарзамини Балх ва Қуздуру Бустӣ ҳаволии Қандаҳор ва Систон мезиста ва ба Зайнулараб шухрат ёфта» [7, с. 122]. Кишоварзи Садр бо така ба маълумоти сарчашмаҳои адабии пешин баҳои Авфӣ, Ризоқулихони Ҳидоят ва Аттормо пайи ҳам оварда, худ кӯшиш мекунад, ки аз ин маълумот хулосаҳои баргирад:

“Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» чунин мегӯяд: «Духтари Каъб агарчи зан буд, аммо ба фазл бар мардонӣ ҷаҳон бихандид. Фориси ҳарду майдон ва волии ҳарду баён. Бар назми тозӣ қодир ва дар шеъри форсӣ бағоят моҳир». Соҳиби «Мачмаъ-ул-фусаҳ» менависад: «Робиа дар ҳусну ҷамол ва фазлу камол беназир буда ва дар забони форсӣ ва арабӣ басирате қофӣ дошта. Дар яке аз маснавиёти шайх Аттормо ба ишқи Робиа нисбат ба Бектоши ғулом ишорате шуда ва достоне ба риштаи назм даромада ва бар сари ҳамин тухмати ишқварзӣ Робиа ба дасти бародари худ кушта шудааст. Ва дар ин ҳусус дар «Лубоб-ул-албоб» ҳамчунин ишора шуда: «Бағояти зақон хотир, ваҳдати табъ пайваста ишқ бохтӣ ва шӯҳидбозӣ қардӣ» [7, с. 122].

Ба андешаи Кишоварзи Садр “Ин бону, ки дар олами шеърӯ адаб номи баланде аз худ боқӣ гузорида, муосири Оли Сомон ва ҳамзамони Рӯдакӣ – қофиласолори шоирони порсисаро аст. Ёздаҳ қарн аз даврони зиндагонии ӯ мегузарад ва ҳанӯз осори манзуми ӯ муҳарриқи эҳсосот ва дилрабо аст” [7, с. 122].

Садр бо қамоли ҳайрат аз тавоноии ин бону мегӯяд, ки ҳануз Унсурӣ ва Асҷадиву Фарруҳӣ ва Фирдавсии Тӯсӣ ва шайхи бузургвор Саъдӣ қадам ба арсаи вучуди шоирӣ наниҳода буданд, ки Робиа пой ба ин майдон гузошт ва “табъи худододу тавоноии ӯ осоре боқӣ гузорида, ки ҳолӣ аз таъқиду танофур ва чунон мунсаҷиму равон аст, ки гӯй дар қарни ҳозир гуфта шуда” [7, с. 125].

Муаллифи ин тазкира ҷо-ҷо фикру назар ва андешаҳои худро низ меорад. Чунончи, дар мавриди Робиа мегӯяд, ки “Ба назари ин ҷониб, бояд ин занро аз ҳайси осор ва тақаддуме, ки дар шеърӯ адаб дорад, бисёр муҳтарам шумурд, зеро ба яқин осори гаронбаҳои ӯ ки табъи шевоияш созандаи он буда ва акнун тӯфони ҳаводис ҷуз намунае аз он боқӣ наниҳода, сармашки соҳибони завқ, ки саранҷом шоироне номӣ шудаанд, будааст” [7, с. 125].

Дар идома муаллифи тазкира чанд ғазалу китъаи Робияро намуна меорад ва ҷо-ҷо баъзе тавзеҳоте низ илова мекунад. Аз ҷумла дар ғазали “Маро ба ишқ ҳаме муттаҳам кунӣ ба ҳиял...” ба ҷои қалимаи муҳтамил, ки қариб дар тамоми сарчашмаҳо чунин рафтааст, вожаи “муттаҳам”-ро истифода бурда, чунин мепиндорад, ки ин вожа саҳеҳтар аст. Ғазали “Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт...”-ро намуна оварда менависад, ки “ин ғазалро ба иштибоҳ ба Рӯдакӣ ва Сӯзани Самарқандӣ нисбат додаанд”.

Ба ғайр аз ин ӯ Робиаро мубтакири санъати муламмаъ меномад, зеро “пеш аз Робиа шоири форсизабони дигаре бо ин услуб шеър нагуфта”:

*Шоқанӣ ноиҳу мин-ал атёрӣ,
Хоҷа суқмӣ ва хоҷа тазкори.
Дӯш бар шохакӣ дарахт он мурғ
Навҳа мекарду мегирист ба зорӣ...*

Ӯ бар он назар аст, ки “Робиа, бешак, яке аз пайрезони мубтакир ба завқу саликаи назми форсӣ буда ва ин муламмаъ, ки сохта ва пардохтаи таъби зарифи ӯст, зиёда бар се қарн баъд таҳвили бутаи таъби беназир ва тавонои шайхи аҷал Саъдӣ шуда ва зери заррабини андешаи дақиқи ин худованди салиқаву завқ тарсеъ ва комилиёр ба шакли зеботаре ҷилвагар шудааст. Бинобар ин набояд ҳаққи инкори ин занро дар ба вучуд овардани ин таркиби назм таърихи адабии Эрон фаромӯш кунад” [7, 127].

Ба ғайр аз ин ҳама, ӯ муътақид аст, ки Робиа дар эҷоди анвои назми форсӣ ва илми арӯз устод буда баҳри наvero тавассути ин шеър ба ёдгор гузоштааст ва онро Шамси Қайси Розӣ дар китоби худ овардааст:

*Турк аз дарам даромад хандонак
Он хубрӯи чобук меҳмонак.
Мафъулу фоилотун мафъулун*

Кишоварзи Садр дар тазкирааш аз лақаби Робиа – «магаси рӯин» низ ёдовар мешавад ва сабаби онро шеъри зерин медонад:

*Хабар диҳед, ки борид бар сари Айюб
Зи осмон малахону сари ҳама заррин.
Агар биборад заррин малах бар ӯ аз сабр,
Сазад, ки борад бар ман яке магас рӯин.*

Ғазали «Ало, эй боди шабгирӣ, паёми ман ба дилбар бар...»-ро ин тазкира бо ишора ба давраи аввали маҷаллаи «Шарқ» шумораи ҳаштуми мурдод, 1310 шамсӣ, саҳифаи мусалсали 264 ҷой дода, манбаи онро «сафинаи куҳан, ки зоҳиран дар қарни ҳафтум навишта шуда» қайд мекунад. Ҳамин тариқ, ин тазкира назар ба тазкираҳои дигари занон бо маълумоти муфассалтар ва фикру назарҳои муаллифи асар фарқ мекунад.

Тазкираи «Парданишинони сухангӯӣ», ки Моғаи Раҳмонӣ муаллифи он аст, барои шарҳи ҳоли Робиа ва ашъори ӯ 3 саҳифа чудо кардааст. Ин тазкира ҳам Робиаи Балхиро муосири Рӯдакӣ ба қалам оварда, падари ӯро марди фозилу донишманде меномад, ки ба духтари худ барои донишомӯзӣ роҳ кушодааст. Дар идомаи шарҳи ҳол бо истинод ба маълумоти тазкираҳо ӯро Зайнулараб ва бо таъия ба қавли Авфӣ лақаби ӯро «магаси рӯин» гуфтааст. Дар поёни мақола ашъори боқимондаи Робиа «Зи бас гул...», «Дӯш бар шохакӣ дарахт...», «Фишонд аз савсану гул...», «Ало, эй боди шабгирӣ...», «Маро ба ишқ...», «Ишқи ӯ маро боз овард дар банд...» оварда шудааст [11, с. 6-9].

Дар тазкираи «Занони сухансаро. Дар пӯяи адаби дарӣ»-и Ато қайд шудааст, ки «Робиа нахустин зани суханваре аст, ки номаш дар таърихи адабиёти дарӣ ба сабт расида, лизо агар Рӯдакиро падари шеъри дарӣ мехонем, бачост, ки шоираи ҳамасри вайро модари шеъри дарӣ биномем» [2, с. 2]

Муаллифи тазкира оид ба шарҳи ҳоли Робиа менависад, ки ӯ «дар Балх ба дунё омад ва дар ҳамон ҷо парвариш ёфт. Падараш Каъби Қуздорӣ аз аъқоби бузургони араб ба шумор мерафт ва дар нимаи аввали қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ, замоне, ки сомониён бар тахти подшоҳӣ таъия доштанд, дар навоҳии Систон, Буст, Қандаҳор ва Балх [ва ба қавле танҳо дар атрофи Балх] ҳукумат мекард». Дар мавриди он ки чаро Робиа шоири форсӣ буд, ӯ чунин андеша дорад, ки «афроди хонадони Қуздорӣ ва пешиниёни Каъб дар тули солиёни бисёре, ки аз

вурудашон ба мутасаррафоти шаркии хилофати араб мегузашт, ончунон бо руҳия ва фарҳанги ин навоҳӣ ошно шуда ва тахти таъсири он қарор гирифта буданд, ки худро на арабзабон, балки порсигӯ мешумурданд. Дар ҳақиқат низ тасаллути Каъб ва атрофиёни ӯ ба забони дарӣ камтар аз ихотаи онон ба забони тозӣ набуд» [2, с. 7].

Падари Робиа, ба фикри ин муаллиф «марде фозил ва ҳунардӯст буд ва барои таълими духтараш Робиа ва рушди истеъдодҳои вай бисёр мекушид. Вай ба Робиа назар ба кордонӣ ва зарофати андешааш лақаби Зайнуларабро дода буд. Завқи саршор ва қариҳаи нубуғомезро баъд аз ҳамон ибтидо таваҷҷуҳи бисёреро ба худ маътуф медошт. Аммо нуктасанҷӣ ва суҳансарой ва дар воқеъ суннатшикании духтаре, ки дар як муҳити мутаассиби ашрофӣ зиндагӣ мекард, наметавонист аз диди ину он ва баҳусус айбҷӯён пинҳон бимонад. Робиа ҳарчанд мавриди ҳимоят ва ташвиқи падари ҳунардӯсташ қарор дошт, аммо ҳамвора аз муҳити зиндагии ихтиноқомези ашрофият, ки ба занон имкон ва иҷозаи рушд ва ҳунарофариниро намедод, нолон буд».

Дар идома Ато қиссаи ишқи ҷонгудоzi Робиаро нақл карда, муносибати бародараш Ҳорисро ба ин ишқ бозгӯ мекунад. Дар бораи ҳақиқӣ ё маҷозӣ будани ишқи Робиа муаллиф гуфтаҳои Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро дар «Нафаҳот-ул-унс» ва нақли ӯро аз шайх Абӯсаиди Абулхайр истинод меорад.

Ато ба ҳулосае мерасад, ки «Робиа, модари шеърӣ дарӣ, дар авҷи зебӣ ва ҷавонӣ ба шаҳодат расид. Муаллифи китоби «Шеър-ул-аҷам» Шиблии Нуъмонӣ дар бораи завқи маҳорати Робиа дар сурудани ашъор менигорад: (Шеър-ул-аҷам, ҷ. Аввал, сах. 25): «Робиаи Фарворӣ (Қуздорӣ) Балхӣ, ки муосир бо Рӯдакӣ аст, дорои таъби саршор будааст... Дар забони форсӣ ва арабӣ – ҳарду ба ҳубӣ шеър мегуфт. Илова бар шоирӣ дар сабоҳати манзар ва фазлу камол саромади занони асри хеш будааст» [2, с.8].

Муаллифи ин тазкира ҳам Робиаро мухтареи баҳри нав дар шеърӣ форсӣ меҳисобад ва байти зеринро намуна меорад:

*Турк аз дарам даромад хандонак,
Он хуброӣ чобук меҳмонак.*

Ғазалҳои «Ало, эй бодӣ шабгирӣ...», «Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт...», «Фишонд аз савсану гул симу зар бод...», «Маро ба ишқ муҳтамал кунӣ ба ҳиял...», «Ишқи ӯ боз андар овардам ба банд...», қитъаҳои: «Кошк танам боз ёфти хабарӣ дил», «Даъвати ман бар ту он шуд, к-Эздат ошиқ кунод...» дар ин тазкира ба сифати намуна оварда шудаанд. Як қитъае низ, ки дар дигар сарчашмаҳо наомадааст, ба номи ӯ сабт шудааст, ки зоҳиран, он бо номи шоирони дигар низ дар сарчашмаҳо қайд мешавад:

*Эй Худованд, яке ёри ҷафокораи деҳ,
Дилбаре ишвадеҳу саркашу айёраи деҳ.
То бидонад, ки шаби мо ба чӣ сон мегузарад,
Ғами ишқаш деҳу ишқаш деҳу бисёраи деҳ. [2, с. 10]*

Тазкираи «Занони суҳанвар», таълифи Алиакбар Мушири Салимӣ дар ҷилди аввал дар бораи Робиа дар 9 саҳифа маълумот додааст. Ин ҷо ӯ дар бораи муҳтавои ду мақолаи марбут ба Робиа хабар медиҳад. Яке мақолаи Абдурраҳмон Фаромарзӣ, ки дар дувумин шумораи соли аввали «Иттилооти ҳафтагӣ» зери унвони «Достони дӯстон» аст ва он ҷо ӯро аввалин зани суҳанвари эронӣ номида, достони ишқи ӯро ба Бектош нақл кардааст.

Муаллифи мақолаи дигар Ризо Эзадӣ Ҳамадонӣ буда, «Робиа – шоири асри Сомониён» ном дорад ва дар давраи панҷуми соли понздаҳуми «Гулҳои рангоранг» ба таъб расидааст.

Дар робита бо зиндагии Робиа муаллифи тазкира менависад, ки ӯ дар Қуздор зиндагӣ мекард. «Қуздор ба замми қоф номи ҷоест байни Афғонистон ва Панҷоб. Дар худуди ҳазор сол пеш яке аз қабилаҳои тозинаҷод дар он ҷо мезист, ки ба ихтилофи ғусули сол миёни он

чо ва Бусту Қандаҳору Балху Систон байлоку кишлоқ мекард ва онро раисе буд Каъб ном, ки подшоҳони эронӣ ўро мухтарам шумурда Зайнулараб меҳонданд. Ин қабила дар ҷӣ таърихе бадончо омада буд, маълум нест, вале ҳамин қадар метавон донист, ки яке аз қабоиле буда ки хулафои араб ба қасди ташкили колонияҳои араб ба кишварҳои фатҳшуда кўч медоданд» [14, ҷ. 1, с. 198].

Муаллифи тазкира оид ба таҳсилоти Робиа андеша ронда, шеърӣ муламмаи ўро намунаи хуби донишмандӣ ду забон арзёбӣ мекунад.

Баъдан ҳикояти ишқи Робиа ро ба ғуломи турк ва кушта шудани ўро аз дасти бародараш нақл карда, ин кори Ҳорисро қатъиян маҳкум мекунад.

Сипас аз баҳои Мавлоно Қомӣ ба Робиа, маснавии шайх Аттор, «Ғулистони Ирам»-и Ризоқулиҳони Ҳидоят ёд карда, ду ғазали Робиа ро намуна меорад. Муаллифи тазкира ғуфтаҳои Муҳаммад Авфиро аз «Лубоб-ул-албоб», Ризоқулиҳони Ҳидоятро аз «Маҷмаъ-ал-фусаҳ», Атторро аз «Илоҳинома», қавли Забехулло Сафоро аз ҷилди аввали «Таърихи адабиёти Эрон» оварда, аз «Тазкират-ул-хавотин» ду қитъа ро интиқол мекунад. Дар поёни ин мақола якҷанд ғазалу қитъаҳои Робиаи Балхӣ аз сарчашмаҳои номбурда ва аз китоби Шамси Қайси Розиву тазкираи Авфӣ оварда шудаанд.

Алиакбар Мушири Салимӣ низ манбаи ғазали Робиа «Ало, эй боди шабгирӣ»-ро айнан ҷунун оварда, ки Кишоварзи Садр дар тазкираи «Аз Робиа то Парвин» сабт карда буд.

Дар «Маҷмаъи ҳикмати эронӣ ва порсигӯӣ. Аз оғоз то маҷра»-и Муҳаммадҳасани Раҷабӣ [13] замонӣ зиндагии Робиаи Қуздорӣ асрҳои 111-12-и ҳиҷрӣ, номи ӯ маҷхур ба «мағаси рӯйин» ва мулаққаб ба Зайнулараб навишта шудааст. Бо истинод ба «Лубоб-ул-албоб» Раҷабӣ иқтибосе меорад ва муҳтавои «Илоҳинома»-и Атторро дар бораи достони ошиқӣ Робиа ва қатли ӯ дар ҳаммом нақл мекунад. Дар ин сарчашма як ғазали Робиа «Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт» интиқол шуда, манобеи мавриди истифодаи муаллиф пура оварда шудааст.

Дар тазкираи «Бисту се адиба» Тоҷӣ Усмон маълумоти худро бо истинод бар «Илоҳинома»-и шайх Аттор овардааст. Дар ин тазкира 3 пора аз ин асар иқтибос шуда ва дар охири мақола 3 ғазали зерини Робиа нақл шудааст: «Ишқро ҳаргиз наёвардам ба банд», «Фишонд аз савсану гул симу зар бод», «Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт» [17, с. 11-18].

Дар «Шеърӣ замонӣ Афғонистон», ки ба қўшиши Масъуди Миршоҳӣ рӯйи қор омадааст, дар шарҳи ҳоли ӯ танҳо 2-3 ҷумла ва аз ашъори ӯ 3 ғазал: «Зи бас гул...», «Фишонд аз савсану гул...» ва «Ишқи ӯ боз андар овардам ба банд» ҷой дода шудааст [10, с. 52-53].

«Фарҳанномаи замонӣ порсигӯ»-и Наҷафалии Муҳочир танҳо дар як саҳифа ўро муҳтасар муаррифӣ карда, аз ашъораш як ғазал [«Ишқи ӯ боз андар овардам ба банд»] ва як қитъа [«Қошқ танам боз ёфтӣ ҳабари дил»]-ро намуна овардааст [12, с. 370].

«Донишномаи замонӣ фарҳангсози Эрон ва ҷаҳон», ки муаллифаш Пурони Фаррухзод (ҳоҳари шоири маъруф Фуруғи Фаррухзод) ўро «Робиаи Қуздорӣ» номида, дар як саҳифа муҳтасари тарҷумаи ҳолашро оварда, вале ягон намуна аз ӯ ҷой надодааст [18, с. 904-905].

Дар ҷилди 2 «Доират-ул-маорифи зани эронӣ» [5, с.481-483] маълумоти умумии тазкираҳо дар оғоз ҷой ёфта, баъдан маснавии «Илоҳинома»-и шайх Аттор ба наср бозгў шудааст. Дар поёни мақола як ғазали Робиа – “ Ало, эй боди шабгирӣ” нақл шуда, мақола бо феҳрасти адабиёт ба анҷом мерасад. Муаллиф Фотима Сиддиқ Танқобунӣ аст.

Муҳаммад Ҳалими Танвир дар китоби “Занони суҳанвар ва номури Афғонистон” муҳтасари шарҳи ҳол ва қиссаи ишқи Робиа ро нақл мекунад, ки дар маҷмӯ тақрори матолиби дигарон аст [16, с. 118-125]. Пас аз матни мақола ғазалҳо ва қитъаоти Робиа интиқол ёфтааст, ки нав нестанд.

Хулосаҳо:

Сарчашмаҳои марбут ба занони суханварро метавон ба чанд гуруҳ чудо кард: тазкираҳо, донишномаҳо, фарҳангномаҳо, доират-ул-маорифҳо ва ғайра.

Дар ҳамаи сарчашмаҳои мавриди назар маълумот дар бораи Робиа ва ишқи бадфарчоми ӯ, инчунин намунаи мероси адабӣ тақрори ҳамдигар ҳастанд.

Бознигарӣ ба матолиби тазкираву донишномаҳои занон ба натиҷае овард, ки аввалин шуда дар бораи Робиаи Балхӣ муаллифони тазкираҳои “Ахтари тобон”, “Оинаи ҳайрат” ва “Тазкират-ул-хавотин” маълумот пешниҳод кардаанд, ки бунёди он бар “Лубоб-ул-албоб”-и Авфӣ ва “Нафаҳот-ул-унс”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ мебошад.

Дар баъзе тазкираҳои занон номи ӯ Робиаи Исфаҳонӣ (“Тазкират-ул-хавотин”, “Ахтари тобон”) зикр шудааст, дар ҳоле ки воқеан ҳам бо чунин ном бонуи муҳаддисе як аср пас аз Робиаи Балхӣ Қуздорӣ (“Машоҳири занони эронӣ”) зиндагӣ карда будааст.

Дар аксари сарчашмаҳо шакли дурусти номи “Қуздор” бо замми ҳиҷоӣ аввал оварда шудааст, аммо баъзеҳо ба хатти кириллӣ иштибоҳан онро Қаздор навиштаанд.

Дар бораи шарҳи ҳол ва мероси адабии шоира ягон иттилоӣ нава бо истинод ба сарчашмаҳои куҳан ба даст намеояд. Танҳо дар тазкираи Ато як қитъае бо нахустмисраи “Эй Худованд, яке ёри ҷафокораш деҳ” нава аст ва дар ягон китоби дигар ба номи Робиа оварда нашудааст, аммо манбаи ин шеър ва мансубияташ ба қалами Робиа дақиқ нест.

Аз баъзе тазкираҳо (“Занони суханвар”-и Салимӣ) номи муаллифони мақолаҳо дар бораи Робиа ва баъзе сарчашмаҳои ашъори ӯ маълум мешавад.

Кишоварзи Садр дар тазкираи “Аз Робиа то Парвин” аввалин шуда манбаи як ғазали Робиаро (Ало, эй боди шабгирӣ) зикр кардааст.

Дар тазкираҳои Кишоварзи Садр ва Ато Робиа мубтакири санъати муламмаъ ва мухтареи як вазни нава дар арӯзи тоҷикӣ эътироф шудааст.

Бо истифода аз тафаккури мантиқӣ чанде аз муаллифон (Ато, Кишоварзи Садр, Салимӣ, Могаи Раҳмонӣ) андешаҳои ҷолибе дар бораи падари Робиа, аслу насаби ӯ, тарҷумаи ҳол ва донишомӯзии ӯ баён кардаанд, ки низ аз арзиши адабӣ ӯрӣ нестанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-ал-боб. Аз рӯйи тасҳеҳи Э. Браун. – Техрон, 1389. – 1082 с.
2. Ато. Занони сухансаро. Дар нӯяи адаби дарӣ. – Кобул, 1365 – 240 с.
3. Балёнӣ, Тақиуддин Муҳаммади Исфаҳонӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. – Техрон: Асотир, ҷ. 2, 1388. – 456 с.
4. Бҳуполӣ, Абулқосим Мухташам. Ахтари тобон. – Техрон, 1393 – 314 с.
5. Доират-ул-маорифи зани эронӣ. Ба сарпарастии Мустафо Иҷтиҳодӣ. – Ҷ.2.- Техрон, 1382. – 465 с.
6. Догистонӣ, Алиқулихони Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз 4 ҷилд, ҷ. 1. – Душанбе, 2018. – 728 с.
7. Кишоварзи Садр. Аз Робиа то Парвин» [Қарни 3- қарни 14]. Чопи Ковиён. – Техрон, 1332. – 231 с.
8. Маликулқуттоби Шерозӣ. Тазкират-ул-хавотин. – Хучанд: Хуросон, 2018 – 232 с.
9. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. – Техрон: китобхонаи Саной, 1361. – 765 с.
10. Миршохӣ Масъуд. Шеърҳои занони Афғонистон. – Техрон, 1383. – 285 с.
11. Могаи Раҳмонӣ. Парданишинони сухангӯӣ. – Кобул, 1331. – 101 с.
12. Муҳоҷир, Наҷафалӣ. Фарҳангномаи занони порсигӯ. – Техрон, 1384 – 950 с.
13. Раҷабӣ, Муҳаммадҳасан. Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ. Аз оғоз то маширута. – Техрон, 1374. – 264 с.
14. Салимӣ, Алиакбар Мушири. Занони суханвар, ҷ. 1. – Техрон, 1335. – 376 с.
15. Сеҳри Кокурвӣ, Аҳмад Хусайн. Оинаи ҳайрат. – Техрон, 1392 – 90 с.

16. Танвир, Муҳаммад Ҳалим. Занони суҳанвар ва номури Афғонистон. – Кобул, 2014. – 297 с.
17. Тоҷӣ Усмон. Бисту се адиба. – Сталинобод, 1957 – 126 с.
18. Фаррухзод, Пурон. Донишномаи занони фарҳангсози Эрон ва ҷаҳон. ҷ. 1, – Техрон, 1378.-1044 с.
19. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. – Техрон: Амири кабир, 1382/1. – 900 с.
20. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Ҷавоҳир-ул-аҷоиб. – Хуҷанд, 2007. – 119 с.
21. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Маҳмуд Обидӣ – Техрон, 1382. – 1214 с.

REFERENCES:

1. Avfi, Muhammad. Lubab al-Albab. Edited according to E. Browne's critical edition. Tehran, 1389 AH. 1082 pp.
2. Ato. Women Poets: In Pursuit of Dari Literature. Kabul, 1365 AH. 240 pp.
3. Balyani, Taqi al-Din Muhammad Isfahani. Arafat al-Ashiqin wa Arasat al-Arifin. Vol. 2. Tehran: Asatir, 1388 AH. 456 pp.
4. Bhupali, Abu'l-Qasim Muhtasham. Akhtar-i Taban. Tehran, 1393 AH. 314 pp.
5. Encyclopedia of Iranian Women. Under the supervision of Mustafa Ijtihadi. Vol. 2. Tehran, 1382 AH. 465 pp.
6. Dagistani, Aliquli Khan Vala. Riyaz al-Shuara. In 4 volumes. Vol. 1. Dushanbe, 2018. 728 pp.
7. Kishovarzi Sadr. From Rabia to Parvin [3rd–14th Centuries]. Kaviyan Publishing House. Tehran, 1332 AH. 231 pp.
8. Malek al-Kottab Shirazi. Tazkirat al-Khawatin. Khujand: Khuroson, 2018. 232 pp.
9. Mani, Ahmad Golchin. History of Persian Tazkiras. Tehran: Sanai Library, 1361 AH. 765 pp.
10. Mirshahi, Masud. The Poetry of Afghan Women. Tehran, 1383 AH. 285 pp.
11. Moghai Rahmani. Women Poets and Orators. Kabul, 1331 AH. 101 pp.
12. Mohajer, Najafali. Encyclopedic Dictionary of Persian-Speaking Women. Tehran, 1384 AH. 950 pp.
13. Rajabi, Muhammad Hasan. Prominent Iranian and Persian-Speaking Women: From the Beginning to the Constitutional Revolution. Tehran, 1374 AH. 264 pp.
14. Salimi, Ali Akbar Mushiri. Women Orators. Vol. 1. Tehran, 1335 AH. 376 pp.
15. Sehri Kokurvi, Ahmad Husayn. Mirror of Wonder. Tehran, 1392 AH. 90 pp.
16. Tanvir, Muhammad Halim. Women Poets and Writers of Afghanistan. Kabul, 2014. 297 pp.
17. Toji Usmon. Twenty-Three Women Writers. Stalinabad, 1957. 126 pp.
18. Farrukhzad, Puron. Encyclopedia of Women Cultural Figures of Iran and the World. Vol. 1. Tehran, 1378 AH. 1044 pp.
19. Hidayat, Riza Quli Khan. Majma al-Fusaha. Tehran: Amir Kabir, 1382/1 AH. 900 pp.
20. Hiravi, Fakhri. Jawahir al-Ajaib. Khujand, 2007. 119 pp.
21. Jami, Abd al-Rahman. Nafahat al-Uns min Hazarat al-Quds. Introduction, critical edition, and annotations by Dr. Mahmud Abidi. Tehran, 1382 AH. 1214 pp.